

Qoşqarlı Qoşqar

*AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun
Arxeoloji xidmət şöbəsinin rəhbəri, dosent,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru*

ROMA İMPERİYASI VƏ QAFQAZ ALBANİYASI

E.ə. II–I əsrlərdə bütün Aralıq dənizi ölkələrinin sahibinə çevrilmiş qədim Roma imperiyası legionlarını Şərqi işğal etməyə göndərdi. Roma imperiyasının e.ə 190-cı ildə Maqneziya döyüşündə Selevki hökmdarı III Antioxun üzərində çaldığı qələbə Qərbi Asiyanın siyasi xəritəsini kökündən dəyişdirdi. E.ə. III əsrin ortalarında Selevkilərin şərqi torpaqlarında Parfiya və Yunan–Baktriya padşahlıqları yarandı. Lakin Maqneziya döyüşündəki məğlubiyyətdən sonra Perqam, Atropatena, Pont və digər kiçik yunan dövlətləri Selevkilərdən tamamilə ayrıldı.

E.ə. II əsrin ortalarında Böyük İpək yolu tamamilə formalaşaraq Sakit okeandan Atlantik okeanına qədər onlarla ölkə və yüzlərlə xalqı dayanıqlı ticari-iqtisadi münasibətlərlə bir araya gətirən tarixi fenomenə çevrildi. Böyük İpək yolunun əsas marşrutları üzərində nəzarət qədim dünyanın aparıcı ölkələrinin, o cümlədən Roma imperiyasının xarici siyasətinin ən vacib istiqaməti oldu. Lakin e.ə. II əsrin ikinci yarısında biz Romanın Qərbi Asiya və Cənubi Qafqaza kütləvi hücumlarını müşahidə etmirik. Bu, respublikanın son illərində Roma imperiyasının içində olduğu mürəkkəb sosial, iqtisadi və siyasi hadisələrlə izah olunur [Еропов, 1982, с. 23–33].

Bu dövrdə Cənubi Qafqazda üç dövlət – Gürcüstanın qərbində, Qara dəniz sahilində Kolxida çarlığı; Gürcüstanın şərqində İberiya çarlığı; şimalda Böyük Qafqazdan cənubda Araks çayına, Alazan vadisindən şərqdə Xəzər dənizinə qədər uzanan böyük ərazidə isə Qafqaz Albaniyası dövləti [Тревер, 1959, с. 41–61] yaranmışdı. Onların arasında Qafqaz Albaniyası e.ə. I əsrin 60-cı illərində Şərqi yürüşlərini başlanan Roma ilə qarşılaşmalı oldu.

E.ə. I əsrin əvvəlində Pont çarı VI Mitridat Yevpator Romanın Kiçik Asiya və Balkanlardakı ərazilərinə soxuldu. E.ə. 86-cı ildə Roma sərkərdəsi Sulla VI Mitridatın qüvvələrini darmadağın etdi. VI Mitridat e.ə. 85-ci ildə Dardanda bağladığı sazişlə Romanın bütün işğal edilmiş torpaqlarını geri qaytardı və kontribusiyaya ödədi [Еропов, 1982, с. 39].

E.ə. 74-cü ildə Roma sərkərdəsi Lusi Lisini Lukull VI Mitridat üzərində qələbə çaldı və onu Pontdan çıxartdı. VI Mitridat kürəkəni, erməni çarı II Tiqranın yanında gizləndi. Onun qayınatasını romalılara verməkdən imtina etməsi e.ə. 69-cu ildə Lukullun Ermənistanı hücum etməsinə səbəb oldu. II Tiqrان ölkənin daxili ərazilərinə çəkildi və ordu toplamağa başladı. Plutarxın sözlərinə görə, II Tiqranın köməyinə bir çox xalqlar, o cümlədən albanlar da gəldilər [Плутарх, 1947, с. 281].

Plutarx e.ə. 69-cu ilin hadisələrindən bəhs edərkən qeyd edir ki, II Tiqranın köməyinə bir çox qonşu xalqlar gəldi. O bu xalqlar arasında Xəzər dənizinin sahillərindən gələn albanları və onların qonşusu iberləri xüsusi olaraq vurğulayır [Плутарх, 1947, с. 281]. Bəzi tarixçilərin II Tiqranın köməyinə gəlmiş xalqları onun tabeliyində olan vassal çarlıqlar kimi təqdim etməyə çalışması həqiqətə uyğun deyil. Plutarx bu xalqlar arasında albanlar və iberlərlə yanaşı, atropatenalılar, ərəbləri, korduenləri, adiabenləri, Araks sahillərindən olan köçəri tayfaları da qeyd edir [Манандян, 1943, с. 91–92]. K.V.Trever Lukullun Pont və Ermənistanı yürüşü ilə əlaqədar hadisələri və Plutarxın verdiyi məlumatları ətraflı təhlil edərək belə nəticəyə gəlib ki, yalnız korduenlər və adiabenlər II Tiqranın vassalı olub, albanlar, atropatenalılar və iberlər isə siyasi baxımdan bir-birindən və Ermənistandan ayrı – müstəqil xalqlar olublar [Тревер, 1959, с. 88–90].

E.ə. 69-cu ildə Lukull II Tiqrana qələbə çaldı və onun paytaxtı Tiqranakerti zəbt etdi. Lakin VI Mitridat e.ə. 68–67-ci illərdə Pontda hakimiyyətini bərpa edə bildi [Всемирная история, 1956, с. 375].

Bu hadisələrdən sonra e.ə. 66-cı ildə Roma senatı Lukullu geri çağırırdı. Onu senatdan böyük səlahiyyətlər almış Qney Pompey əvəz etdi. E.ə. 66-cı ildə Pompey Dastir yanında döyüşdə VI Mitridat üzərində qələbə çaldı və onu Pontdan çıxartdı. VI Mitridatın müttəfiqi II Tiqrان silahı yerə qoydu və Pompeyə təslim oldu. Buna görə də, VI Mitridat şimala, Kolxidaya qaçmalı oldu və Dioskuriddə məskunlaşaraq Roma ilə yeni müharibəyə hazırlaşmağa başladı. Pompey VI Mitridatı təqib edərək Kiçik Asiyadan Cənubi Qafqaza tərəf irəlilədi, burada Qafqaz Albaniyası və İberiya ilə üzləşməli oldu. Romanın gözündə hər iki dövlət VI Mitridatın müttəfiqi idi.

Pompeyin Qafqaz Albaniyasına yürüşünü təsvir edən antik müəlliflər arasında Roma tarixçisi Tit Livini xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Onun "Roma tarixi" əsəri Alban dövləti haqqında məlumat verən ilk Roma mənbəyi idi. O qeyd edir ki, "Qney Pompey VI Mitridatı təqib edərək ən ucqar və naməlum xalqların – iber və albanların torpaqlarına soxuldu və böyük müqavimətlə qarşılaşdı" [Тит Ливий, кн. CI, 1904, с. 50].

Qeyd edilməlidir ki, Pompeyin Cənubi Qafqaza səfərinə qədər Albaniya və qonşu İberiya Aralıq dənizinin yunan-Roma sivilizasiyası üçün bir çox xüsusiyyətinə görə "terra incognita" (naməlum torpaq) idi. Heradot, Patrokl, Eratosfen və digər erkən müəlliflərin bu regionda yaşayan bəzi tayfalar haqqında verdiyi ötəri məlumatlar istisna olmaqla, Pompeyin bura yürüşünə qədər antik dünyada bu ölkələr haqqında dəqiq məlumat yox idi. Buna görə də Tit Livi tamamilə haqlı olaraq qeyd edir: "...Pompey ən ucqar və naməlum xalqların torpaqlarına soxuldu". Hər iki dövlət Romaya düşmən münasibət bəsləyirdi. İberlər VI Mitridatı öz torpaqlarından Kolxidaya buraxmışdılar. Albaniya çarı Oroys isə erməni şahzadəsi Tiqrana siyasi sığınacaq vermişdi [Кассий Дион, кн. XXXVI, гл.54, 1, 1948, №2].

Beləliklə, məhz Pompeyin Albaniya və İberiyaya yürüşündən sonra antik dünya bu ölkələr və burada

yaşayan xalqlar haqqında nisbətən mötəbər məlumatlar əldə etdi. Tit Lividən sonra Albaniya və alban tayfaları haqqında məlumatlar e.ə I əsrdə Strabon, Plutarx, Dion Kassi, Böyük Plini, Klavdi Ptolemey, Aprian və bir çox başqa müəlliflərin əsərlərində verilməyə başladı.

Pompey Pontu darmadağın etdikdən sonra növbəti zərbəni Qafqaz Albaniyasına vurdu. Plutarxın verdiyi məlumata görə, Pompey VI Mitridata qarşı Kolxidaya yürüşə başlamazdan öncə cəbhə arxasının təhlükəsizliyini təmin etmək, yəni əvvəlcə albanlar, sonra isə iberlərlə hesablaşmaq qərarına gəldi. E.ə. 66-cı ilin payızında Pompey Araksda, Göyçə gölünün (müasir Sevan) şimalında yerləşən Artaşata doğru irəliləməyə başladı. Daha sonra o, Dilican dərəsindən şərqi döndü və qədim Kambisena (Azərbaycanın müasir Qazax və Ağstafa rayonları) ərazisində alban torpaqlarına soxuldu, Cənubi Qafqazın əsas çayı olan və Albaniya ərazisindən axan Kür çayına çıxdı [Страбон, кн.XI. 4,2, 1964].

Pompeyin Qafqaz Albaniyasına bu səfərini Strabonla yanaşı, Plutarx, xüsusilə də Dion Kassi təsvir edir. Ümumilikdə, səfərin bəzi təfərrüatları istisna olmaqla, bu müəlliflərin verdiyi məlumatlar üst-üstə düşür. Lakin Strabon qeyd edilən iki müəllifdən fərqli olaraq, Pompeyin səfəri ilə yanaşı, Qafqaz Albaniyasının əhalisi, təsərrüfatı, ictimai-siyasi quruluşu haqqında da qiymətli məlumatlar verir [Алиев, 1975, с. 150–165]. Bəzən ziddiyyətli olan bu məlumatlar onların mötəbərliyi haqqında tarixi-arxeoloji ədəbiyyatlarda böyük müzakirələrə səbəb olub. Strabona görə, onun Qafqaz Albaniyası haqqında verdiyi məlumatların əsas mənbəyi Pompeyin səfərinin iştirakçılarından birinin – Feofan Metilenskinin qeydləridir. [Грацианская, 1986, с. 86–87].

Tit Livinin verdiyi məlumata görə, albanlarda əvvəlcədən romalılara qarşı düşmən münasibəti olub. Lakin Plutarx albanların əvvəlcə Roma qoşunlarının öz ərazilərindən İberiyaya keçməyə icazə verdiyini qeyd edir. Sonradan Pompey Albaniyada, Kür çayının sahilində qışlamağa qərar verdikdə, Alban çarı Oroys bundan rahatsız olmuş və Kür çayından keçərək romalıların üç hissəyə bölünmüş qoşunlarına hücum

etmişdir. Lakin onun qüvvələri Pompey tərəfindən darmadağın edilir. Bu məğlubiyyətdən sonra Oroys sülh istəyir, Pompey albanlarla sülh bağlayıb qoşununun İberiyaya aparır.

Pompey iberlərin çarı Artoka qısa zamanda qalib gələrək Kolxidaya soxuldu, lakin VI Mitridat artıq Bospora qaçmışdı. Burada Pompey albanların yenə onunla müharibəyə hazırlaşması haqqında məlumat aldı və Albaniyaya qayıtdı [Тревер, 1959, c. 96–99].

Romalıların albanlarla ikinci döyüşü e.ə. 65-ci ildə Alazan çayı sahilində baş verdi. Antik müəlliflərin verdiyi məlumata görə, albanların bu döyüşdə 60 min piyada, 22 min atlı döyüşçüsü vardı. Bu döyüşdə alban qadınları da aktiv iştirak edirdilər. Bu isə albanların Qafqazda yaşayan əfsanəvi amazonkalardan kömək istəməsi haqqında əsatirlərin yaranmasına səbəb oldu. Alazan çayı sahilində döyüş də Pompeyin qələbəsi ilə sona çatdı. Pompeylə Oroys arasında yenə danışıqlar başladı. Alban çarı Roma düşərgəsinə gəlməkdən imtina etdi, lakin Pompeyə məktub, bahalı hədiyyələr və iki girov göndərdi. Onlar daha sonra Pompeyin Romadakı triumfunda iştirak etdilər [Тревер, 1959, c. 105].

Pompey Oroysla ikinci dəfə sülh sazişi bağladı və Xəzər dənizinə çıxmaq üçün Kür sahili ilə Qafqaz Albaniyasının içərilərinə irəliləmək qərarına gəldi. Oroys üzərində qələbə çaldıqdan və albanlarla sülh sazişi imzaladıqdan sonra o, VI Mitridatı təqib etmək üçün Qara və Azov dənizlərinin sahillərinə hərəkət etməli idi. Lakin Pompey Qafqaz Albaniyasının içərilərinə irəliləməyə və Kür çayı boyunca hərəkət edərkən Xəzər dənizinə çıxmağa qərar verdi. Bu qərar üçün əsaslı səbəblər lazım idi. Həmin məsələ ilə bağlı bir çox fərqli fikirlər irəli sürülür. Bunların arasında Pompeyin Parfiyanın Cənubi Qafqazda təsirinin artmasına yol verməmək istəyi [Моммсен, 1949, c. 336] və onun gələcək triumfunda bu səfərə qədər Romaya məlum olmayan xalqların nümayəndələrinin iştirak etməsi arzusu göstərilir [The Cambridge Ancient History, Vol. IX, 1950, p. 380]. Lakin ən ehtimal edilən səbəb romalıların Çin və Hindistandan Mərkəzi Asiyaya, daha sonra isə Xəzər dənizi vasitəsilə Albaniyaya, buradan da Kür və Rioni boyunca Albaniya və İberiya-

dan Kolxidaya, Qara dənizin sahillərinə uzanan ticarət yolunu nəzarət altına almaq istəyi idi [Гошгарлы, 2009, c. 33–40]. Son araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Böyük İpək yolunun Parfiyadan Kiçik Asiya və Aralıq dənizi sahillərinə uzanan cənub marşrutu ilə yanaşı, Qafqaz Albaniyası və İberiyadan Qara dəniz sahillərinə gedən yol marşrutu da mövcud olub [Гаджиев, 1997, c. 101–111]. E.ə. I əsrdə Parfiya və Roma imperiyasının gərgin münaqişələri şəraitində parfiyalılar Uzaq Şərqdən gələn məhsulların Roma ərazisinə aparılmasına mane olurdular. Böyük ehtimalla Roma üçün Albaniyadan keçən ticarət yolu bu marşruta alternativ idi [Саникидзе, 1953, c. 25].

Plutarxa görə, Pompey Xəzər dənizinə çatmır və dənizə üç mənzil məsafə qaldıqda Kiçik Asiyaya dönr [Плутарх, кн. XXVI, гл. 36]. Plutarx bunun səbəbini zəhərli sürünənlərin çox olması ilə izah edir. Doğrudan da, yay aylarında Mil və Muğan düzündə çoxlu ilan olur, lakin, çətin ki, bu, Oykumenin yarısını işğal etmiş Roma legionlarına mane ola bilərdi. V.P. Leviatovun fikrincə, Pompeyi geri qayıtmağa albanların müqaviməti vadar edir. Ancaq bu mülahizə də inandırıcı görünmür, çünki tarixçilər romalıların albanlarla yeni, iri toqquşmaları haqqında heç bir məlumat vermir [Левиатов, 1950, c. 82].

Böyük ehtimalla Pompey bu vaxt Oroysdan məhsulların bu marşrutla Roma ərazilərinə maneəsiz buraxılacağı haqqında dəqiq təminatlar alaraq, missiyasını sona çatmış hesab edərək Qafqaz Albaniyasını tərk etmişdir. Beləliklə, Pompey Albaniyada olmuş, onun hökmdarı ilə müttəfiqlik və dostluq sazişi bağlamış ilk Roma sərkərdəsi oldu. Pompeyin triumfu zamanı Albaniya işğal edilmiş ölkələr arasında qeyd edilsə də, tədqiqatçıların fikrincə, bu, səthi və şərti xarakter daşıyır. Albaniyanın uzaqlığını və sonrakı siyasi hadisələrin gedişatını nəzərə alsaq, bura Roma əyalətinə çevrilmədi [Алиев, 2003, c. 35].

Nəticədə, Albaniya təqribən 30 il daxili problemləri ilə məşğul olan Romanın təsir dairəsindən kənar qaldı. Mark Krassın Romanın məğlubiyyəti ilə tamamlanan yürüşü zamanı Albaniya neytrallığını qoruyub saxladı və bu səfər ona toxunmadı [Тревер, 1959, c. 111].

Romalıların Albaniyaya növbəti hücumu Mark Antoninin e.ə. 36-cı ildə Parfiya və Atropatenaya qarşı yürüşü ilə əlaqədar idi. Antoni bu müharibədə məğlubiyyətə uğradıqdan və Atropatenanın Fraaspa şəhərinin mühasirəsi zamanı böyük hərbi qüvvələrini itirir [Алиев, 2004, с. 107–108]. Plutarxin verdiyi məlumatlara görə, Antoninin sərkərdəsi Publi Kanidi Krass e.ə. 36–35-ci illərdə iber və alban çarları üzərində qələbə qazanaraq Qafqaz dağlarına çatır.

Tarixi ədəbiyyatlarda Kanidinin yürüşünün vaxtı haqqında fikir ayrılıqları mövcuddur. T.Mommseinin [Алиев, 2004, с.109], K.V.Treverin [Тревер, 1959, с.112–113] və A.Q.Bakşaninin [Бакшанин, 1966, с. 108] fikrincə, Kanidinin Albaniyaya yürüşü Mark Antoninin Parfiya və Atropatenaya qarşı yürüşündən əvvəl olub. Lakin Plutarxin və Dion Kassinin qeydlərinə əsasən, bu yürüş Antoninin Atropatenedən çəkilməsindən sonra baş tutub. Üstəlik, Kanidi, ilk öncə, iberlərin çarı Farnabaza qalib gəlir, daha sonra onunla saziş imzalayaraq birlikdə Albaniyaya hücum edir. Lakin Kanidinin yürüşünün vaxtı açıq olaraq qalır. Dion Kassinin qeydlərindən Albaniyaya o vaxt hökmdarlıq edən və Roma hakimiyyətini qəbul etməyə məcbur olan çarın adını da öyrənirik – Zober [Тревер, 1959, с. 112]. Lakin Kanidinin yürüşündən sonra Romanın Albaniya üzərində hakimiyyətinin nə dərəcədə güclü olmasını dəqiq bilmirik. K.V.Trever Plutarxin Kanidinin yürüşü haqqında verdiyi məlumatları təhlil edərək mülahizə yürüdü ki, o, Ön Asiyada baş vermiş üsyanlardan böyük zərər görmüş qarnizonlarını Qafqazın cənub ətkələrində saxlayıb [Тревер, 1959, с.113–114].

Bununla belə, tarixi mənbələrin təhlili hadisələrin başqa cür inkişaf etdiyini göstərir. Məlum olduğu kimi, erməni çarı Artavazdın həbs edilməsi və edamı e.ə. 34-cü ildə baş verib [Алиев, 2004, с. 109]. Bu zaman Antoni Parfiya çarı IV Fraatla Atropatena çarı Artavazd arasındakı münasibətlərin pozulmasından istifadə edərək Atropatena hökmdarını öz tərəfinə çəkir [Алиев, 1989, с. 97–98]. Lakin tezliklə Antoninin Oktavianla münasibətləri korlanır. Bu səbəbdən, Qafqaz Albaniyası və İberiyadakı Roma qoşunları geri çağırılır, nəticədə, Albaniya, İberiya və Atropatena üzərindəki nəzarət itirilir. Lakin e.ə. 20-ci illər

də Roma imperatoru Oktavian Avqustun dövründə Qafqaz Albaniyası yenidən Roma imperiyasından asılı vəziyyətə düşür. Bu, Avqustun Ankara yazısı ilə öz təsdiqini tapır. Tədqiqatçıların fikrincə, bu asılılıq bir çox baxımdan nominal olaraq qalır. Qafqaz Albaniyasında yerli sülalələr hakimiyyəti əllərində saxlayırlar. Üstəlik, mənbələrdə Avqustun Qafqaz Albaniyasının daxili işlərinə müdaxilə etməsindən bəhs edilmir.

Vəziyyət Avqustun ölümündən sonra növbəti dəfə dəyişir. Eramızın 20-ci ilində Parfiya yenidən Atropatenanı işğal edir və onun taxtını Parfiyanın Arşakilər sülaləsinin nümayəndəsinə verir. Daha sonra Parfiya Kiçik Asiyanı ələ keçirməyə çalışır, beləliklə, Roma ilə Parfiyanın mübarizəsinin yeni dövrü başlayır.

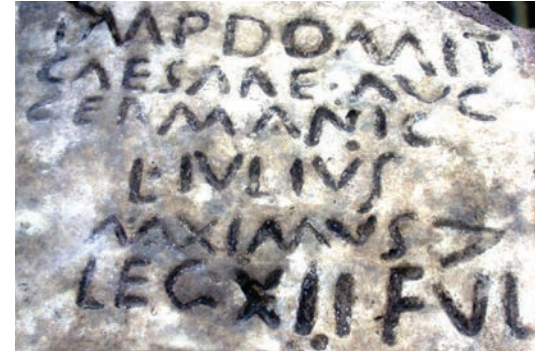
Görünür, bu vəziyyətdə Qafqaz Albaniyası və İberiya Atropatenanın taleyindən çəkinərək Roma ilə yaxınlaşır. İosif Flavinin sözlərinə görə, Tiberi alban və iberləri Parfiya çarı III Artavanla mübarizəyə sövq edir. Onlar alan və sarmatları Qafqaz dağlarının keçidlərində buraxaraq, birlikdə Parfiya çarının oğlu Oroda zərbə vururlar. Roma Kiçik Asiyanın şərqindəki mövqeyini alban və iberlərin köməyiylə möhkəmləndirdikdən sonra siyasi ənənələrinə və "parçala və hökmranlıq et" prinsipinə sadıq qalaraq, I əsrin ortalarında İberiya və Albaniya arasında münaqişə yaranır. Bu ölkələrin münasibətləri pozulsa da, mənbələr onlar arasında müharibə olması haqqında heç bir məlumat vermir. Məntiqli olardı ki, Albaniya vəziyyətin tarazlaşdırılması üçün İberiya çarı Farasmanın Roma ilə ittifaqına qarşılıq olaraq Parfiya ilə yaxınlaşsın. Bununla belə, görünür, nə Parfiya, nə də Roma həmin dövrdə Albaniyanı öz əyalətinə çevirməyə qadir olmadı [Бартольд, 1975, с.19].

Eramızın I əsrinin ikinci yarısında alan və sarmat tayfalarının Cənubi Qafqaza, Parfiyaya və Romanın Kiçik Asiyadakı əyalətlərinə basqınları artdı. Bu, Roma ilə Parfiya arasındakı münasibətlərin müvəqqəti olaraq düzəlməsinə səbəb oldu və 68-ci ildə imperator Neron "Xəzər qapıları" üzərinə nəzarəti öz əlinə almaq üçün Albaniyaya səfər planlaşdırdı. K.V.Trever bu qapıların İberiyada yerləşən Dəryal keçidi olmasını hesab edən T.Mommse ilə polemikaya girərək, fikrimizcə, tam haqlı olaraq "Xəzər qapılarını" albanların

nəzarəti altında olan Dərbənd keçidi hesab edir [Тревер, 1959, с.120–123]. Bu dövrdə İberiya tam Roma tərəfindən idarə edilirdi və Dəryal keçidi tərəfdən təhlükə olması mümkün deyildi. Romanın və Parfiyanın hakimiyyəti altında olmayan Albaniya isə Dərbənd keçidindən köçəri tayfaları buraxa bilirdi. Məlum olduğu kimi, Neronun Albaniyaya səfəri onun ölümü səbəbindən baş tutmadı. 4 ildən sonra 72–74-cü illərdə bütün Qərbi Asiya və Cənubi Qafqaz alan və sarmatların böyük basqınları nəticəsində talan edildi.

Yalnız 20 ildən sonra I əsrin sonlarında romalılar imperator Domisianın dövründə Xəzər sahillərinə gələ bildilər. XX əsrin ortalarında Xəzər sahilində, Bakı şəhərindən 50 km cənubda, Qobustanda tapılmış latın yazısı bunu təsdiq edir. Böyükdaş dağının ətəyində qayaya latın dilində "İmperator Domisian Sezar Avqust Germanik. Lusi Yuli Maksim, ildırımsaçan XII legionun senturionu" yazısı həkk edilib. Y.A.Paxomov, daha sonra isə K.V.Treverin diqqət göstərdiyi kimi, Domisian Germanik titulu 83-cü ildə alıb, nəticə etibarilə, səfər 84–96-cı illərdə baş tutub [Пaxомов, 1949, с. 86; Тревер, 1959, с. 127]. Lakin mənbələrdə Domisian dövründə Albaniyaya böyük səfər olması haqqında heç bir məlumat yoxdur. K.V.Treverin fikrincə, Roma bölüklərinin Albaniyaya səfəri Albanianın "Alan və digər şimal xalqları və dağ tayfalarının köməyi ilə" cənub istiqamətində siyasi təsirini artırması ilə əlaqədar ola bilər [Тревер, 1959, с. 128]. Onların I–II əsrlərdə Albaniyaya gəlişi arxeoloji mənbələrdə də öz təsdiqini tapır [Гошгарлы, 2012, с. 102–106, 114–120]. Ola bilsin ki, Roma bununla bu yerlərin sahibinin kim olmasını Albaniyaya xatırladı. I əsrdə Roma qoşunlarının Albaniyada olmasının səbəbinin başqa versiyaları da var. Lakin Roma və digər tarixi mənbələrdə bu məsələ haqqında heç bir məlumat olmadığından onlar elmi nəzəriyyə olaraq qalır.

II əsrin əvvəlində Roma Parfiya ilə mübarizəsinə yenidən başladı. İmperator Trayan parfiyalıları darmadağın etdi və paytaxt Ktesenfonu tutdu. Tarixi mənbələrə görə (IV əsr müəllifləri Yevtropi və Fest), Trayan Bospor, İberiya və Kolxidanı Romanın əyalətinə çevirdi, albanların çarını təyin etdi. Beləliklə, Albaniya yenə hansısa səbəbdən Roma əyaləti elan edilmədi, lakin Romadan asılı olan və onun liderliyini qəbul etmiş ölkə statusu aldı. Trayanın ölümündən sonra Romanın şərqlə irəliləməsi faktiki olaraq dayandı. Məlum olduğu kimi, Trayanın xələfi imperator Adrian Albaniya və İberiya çarları ilə dostluq münasibətləri saxlayır, onlara zəngin hədiyyələr göndərirdi. Ola bilsin ki, Adrian bununla Roma üçün Albaniya və İberiyadan keçən formalaş-

mış ticarət yollarından istifadə etmək imkanını saxlamağa çalışırdı.

Tarixi məxəzlərdə eramızın II əsrinin sonu – III əsrin əvvəllərində Roma imperatorları Septimi Sever (198) və Karakalın (215) Şərqi doğru hərbi yürüşlərindən bəhs olunarkən Qafqaz Albaniyasının adı çəkilir.

226-cı ildə Parfiyada hökmranlıq edən Arşakilər sülaləsini Sasanilər sülaləsi əvəz etdi. Arşakilər sülaləsinin kiçik qollarının nümayəndələri olan Qafqaz Albaniyasının çarları Sasanilər tərəfindən devrilməkdən qorxduqları üçün yenidən Roma ilə yaxınlaşdılar. Lakin 244-cü ildə Roma imperiyası İranın Mesopotamiya və Ön Asiya üzərindəki hakimiyyətini qəbul etdi. Həmçinin Sasanilər şahənşahı I Şapur 260-cı ildə Roma imperatoru Valerian üzərində qələbə çaldı. Qeyd edək ki, I Şapurun Nəqşi-Rüstəmdəki yazısında hakimiyyət sürdüyü ölkələr arasında Qafqaz Albaniyasının adı da yer alır.

III əsrin sonu – IV əsrin əvvəlində Roma imperiyası Qafqaz Albaniyası ilə əlaqəsini tam itirir. Bundan son-

ra Qafqaz Albaniyası Sasanilərin təsir dairəsinə düşür. Roma imperiyası ilə Qafqaz Albaniyasının qarşılıqlı münasibətlərini bu çoxtərəfli problemin iki məqamına diqqət cəlb edərək yekunlaşdırmaq olar:

1. Roma imperiyası Qafqaza ilk dəfə hərbi yürüş edən dövrdə Albaniyada mərkəzi hakimiyyət çoxdan formalaşmışdı. Strabon Qafqaz Albaniyasında 26 tayfanın yaşamasını bildirsə də, mənbələr bütün tarixi hadisələr zamanı məhz albanlardan bəhs edir. Bu, o deməkdir ki, bu tayfaların birləşməsi və yaxınlaşması prosesi bu zaman o qədər dərin idi ki, onlar kənardan vahid xalq kimi qəbul edilirdi.

2. Qafqaz Albaniyası Cənubi Qafqazın digər dövlətlərindən, Kiçik və Qərbi Asiyanın bir çox ölkələrindən fərqli olaraq, heç vaxt Roma imperiyasının əyaləti olmayıb və hər zaman öz dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlayıb. Qafqaz Albaniyası şərqi Roma legionlarının daxil olduğu ən ucqar region olub və T.Mommsenin haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, Roma yürüşləri burada son həddinə çatıb [Тревер, 1959, с. 107].

ƏDƏBİYYAT

1. Алиев И.Г. К интерпретации параграфов 1, 3, 4 и 5 IV главы XI «Географии» Страбона // Вестник древней истории, 1975, № 3, с. 150–165
2. Алиев И. Лжеистория – попытка оправдать агрессию. Баку, 2003
3. Алиев И. Очерки истории Атропатены. Баку, 1989
4. Алиев К. Плутарх о Марке Антонии / Труды научной конференции, посвященной 80-летию академика Игара Алиева. Вак: Elm, 2004, с. 107–109
5. Бакшанин А.Г. Парфия и Рим. М., 1966
6. Бартольд В.В. Место прикаспийских областей в истории мусульманского мира. Баку, 1975
7. Всемирная история. Т. II, М., 1956, с. 375
8. Гаджиев М.С. Между Европой и Азией. Махачкала, 1997
9. Грацианская Л.И. «Географии» Страбона. Проблемы источниковедения / Древние государства на территории СССР. М., 1986, с. 86–87
10. Гошгарлы Г.О. Из истории изучения «Дороги Страбона» в Азербайджане / «Дорога Страбона» как часть Великого шелкового пути. Труды МИЦАИ. Самарканд-Ташкент, 2009, с. 33–40
11. Гошгарлы Г.О. Типология погребальных памятников античного периода на территории Азербайджана. Баку, 2012
12. Егоров А.Б. Римская республика с середины II в. до 27 года до н.э. / История древнего мира. Кн.3. Упадок древних обществ. М., 1982, с. 23–33, 39
13. Кассий Дион. Римской истории. Кн. XXXVI, гл.54, 1 // Вестник древней истории, 1948, № 2
14. Левиатов В.Н. Азербайджан с V в. до н.э. до III в. н.э. // Известия Академии наук Азерб. ССР, 1950, № 1, с. 82
15. Манандян Я.А. Тигран II и Рим. Ереван, 1943
16. Моммсен Т. История Рима. Т.V. М., 1949
17. Пахомов Е.А. Римская надпись I в. н.э. и легион XII Фульмината // Известия Академии наук. Азерб. ССР, 1949, № 1, с. 86
18. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. Лукулл. Кн. XXVI // Вестник древней истории, 1947, № 4, с. 281
19. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. Помпей. Кн. XXVI, гл. 36
20. Саникидзе Л.Д. Экспансия Рима в Понте и Закавказье в первой половине I в. до н.э. Кутаиси, 1953
21. Страбон. География кн. XI. 4, 2 / Перевод, статья и коммен. Г.А.Стратоновского. М.: Наука, 1964
22. Тит Ливий. История Рима от основания города. Кн. CI / Латышев В.В. Известия древних писателей, греческих и латинских, о Скифии и Кавказе. Т. II. СПб., 1904, с. 50
23. Тревер К.В. Очерки по истории и культуре Кавказской Албании. М-Л., 1959
24. The Cambridge Ancient History. Vol. IX, 1950, p. 380